

UDK 325.5
Izvorni znanstveni članak

Pokušaj stvaranja „Hrvatskog saveza” među našim iseljenicima u Južnoj Americi 1913. godine

LJUBOMIR ANTIĆ

Centar za istraživanje migracija, Zagreb, Jugoslavija

Masovnije iseljavanje iz Hrvatske u Južnu Ameriku počelo je 80-ih godina prošlog stoljeća. Iseljivali su pretežno Hrvati iz Dalmacije (sa srednjodalmatinskih otoka i područja južnije od Splita), useljavajući se uglavnom u Argentinu, Čile, Boliviju, Peru, Urugvaj i Paragvaj. Točnih podataka o kretanju broja naših iseljenika u razdoblju do prvoga svjetskog rata nemamo te se još uvijek moramo zadovoljavati aproksimativnim procjenama koje spominju brojke od 25 do 50.000.¹ I dok se podaci o ukupnom broju razlikuju, podatak da je znatna većina svih hrvatskih iseljenika u Južnoj Americi u tom periodu nastanjena u Argentini, jednodušno je istican.

Usporedno s podacima o masovnijem iseljavanju, dobivamo podatke i o raznim oblicima udruživanja naših iseljenika.² To objašnjavamo s više razloga. Jedan od najznačajnijih je svakako činjenica što su austrougarski službeni predstavnici u zemljama u kojima su boravili naši ljudi vodili malo računa o njihovim interesima. Mnogobrojni su primjeri iseljeničkih žalbi na loš postupak austrougarskih konzula ili na nepostojanje konzulata u mjestima u kojima su jake hrvatske iseljeničke kolonije. Primjera radi citirat ćemo dio pisma nekog iseljenika koje je pisano iz Lime 24. kolovoza 1881. a objavljeno nepotpisano u zadarskom *Narodnom listu*, 5. listopada iste godine. Iseljenik je pod dojmom mnogih stradanja koja su naši iseljenici prošli za vrijeme tek završenog čileansko-peruanskog rata pa piše: »Mnogi od naših sunarodnjaka izgubiše i ono malo što im bijaše ostalo, jere im upališe kuće i sve što se u njima nalazilo!

¹ Razloga za nepostojanje podataka o broju naših iseljenika do prvoga svjetskog rata ima više. Jedan je od najvažnijih što ni austrougarske ni autonomne vlasti u domovini nisu vodile statistiku iseljavanja.

25.000 je najniži broj i njega navodi Miće Mičić u pismu Anti Trumbiću iz Čilea 1917. Vidi Arhiv Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Arhiv Jugoslavenskog odbora, 42/99. Najveći broj od 50.000 navodit će istaknuti iseljenik iz Punta Arenasa (Čile) Juraj Jordan u jednom izvještaju na kraju prvoga svjetskog rata. Vidi Arhiv Jugoslavenske narodne obrane, 60/4197.

² Do prvoga svjetskog rata u J. Americi osnovano je 30-ak društava naših iseljenika, a najstarije je, koje se spominje, »Vatrogasno društvo Dalmacija« osnovano 1874. u Iquique (Čile).

Braćo, nije nego da vam se srce okameni gledajući nasred puta mnoge Slavjane gdje grozne suze drhtajuć liju! A komu da se tužiš nesretni Slavjanine? Ako se tužiš američkom Turčinu, što se možeš uzdati? Dosta je da spomeneš što se je događalo tvojoj nesretnoj braći u Bosni i Hercegovini, dok je europski izgomet nad njom gospodario! Ako se pak ovdješnji Slavjani austrijski hoće da potuže svojoj vladi, te da preko nje pravicu pitaju i iziskuju, ne mogu, jer kukavni i nesretni nemademo ovdje konsula, niti ikakvog predstavnika vlade austro-ugarske, koji bi njoj priporučio, da se za pravicu svojih podanika zauzme. S toga nevoljna rajo, muči i kukaj, ti si bo ubožna sirotinja! Velju i ponavljam. Slavjani austrijski ne imadu konsula nit ikakvog predstavnika u skupnovladi Perù, budući da je neki tobožnji predstojnik austro-ugarske vlade najprije nesposoban, drugo da je pun mana; treće da nemari za Slavjane kao ni za lanjski snieg; četvrto da ne samo da nije slavjanskog roda ni plemena, no dapače nije ni podanik austro-ugarske krune, što će ministarstvo izvanjskih posla znati bolje u Beču no ja isti u Limi.«

Drugi razlog zbog kojeg su naši iseljenici osnivali svoja društva treba vjerojatno tražiti u činjenici što su i druge iseljeničke grupe bile organizirane u svoja društva. Tako je, osim određenih koristi, društveno organiziranje postalo u očima domaće javnosti svojevrsan pokazatelj kulturne razine određene nacionalne skupine. O tome će u uvodniku »Dika nam je« svog prvog broja od 14. svibnja 1905. *Male novine* iz Punta Arenasa (Čile) pisati: »Čim smo obezbijedili našu budućnost, udružili smo se kao i ostali kulturni narodi. Kao takovi prije nepoznati, primljeni smo bili radosno od građanstva i odmah ubrojani u jednu od najprvih kolonija.«³

U uskoj vezi s društvima bilo je i pokretanje iseljeničkih novina koje su često bile i društvena glasila.

Karakter naših iseljeničkih društava bio je različit, no najčešće je riječ o dobrotvornim, vatrogasnim, kulturnim i sportskim društvima. Društva s političkim značajem pojavit će se tek uoči početka prvoga svjetskog rata. No treba reći da su i gotovo sva društva, koja su im prethodila, imala određenu političku notu. Sva su ona naimé bila izrazito patriotska što je onda značilo i politizirana na anti-austrijskoj osnovici. Odnos prema Austriji zapravo je bio glavna linija političkog razgraničenja naših iseljenika u Južnoj Americi. S tim u vezi oni su se dijeli na »Austrijake« (»austriacos« je bio domaći naziv za sve doseljenike iz Monarhije od kojih su većina bili Hrvati iz Dalmacije) i »Hrvate«. No ti termini nisu pokrivali samo politička nego i nacionalna opredjeljenja. Naime, mnogi naši iseljenici brkali su pojam državne pripadnosti s nacionalnom pripadnošću. Kako je to izgledalo u praksi pokazat ćemo na primjeru naše kolonije u Punta Arenasu iz 1916. godine. Te je godine pučki učitelj Petar Gašić popisao sve naše iseljenike u tom gradu i oni su se prema nacionalnoj pripadnosti izjasnili ovako: Hrvati (1526), »Austrijaki« (714), Slaveni (93), Dalmatinci (89), Srbi (68), Dalmatinci, podanici austrijski (53), Slaveno-Dalmatinci (27), Talijani (15), Crnogorci (2), Slovenci (7),

³ Ovdje se misli na »Hrvatsko dobrotvorno društvo« utemeljeno u Punta Arenasu 16. prosinca 1900. godine »u svrhu uzajamnog pomaganja članova u slučaju bolesti i neznanih posljedica«.

Slovaci (2) i Slovinci (1).⁴ Ti nam podaci ukazuju ne samo na brkanje pojmova državne i nacionalne pripadnosti, nego i na konfuzno shvaćen pojam same nacionalnosti (Dalmatinci, Slaveno-Dalmatinci, Slaveni, Slovinci itd.). Stanje nacionalne svijesti bilo je neprekidna preokupacija obrazovanih iseljenika i iseljeničkog novinstva. Osvrćući se na tu temu list *Dom* iz Punta Arenasa od 1. studenog 1911. godine pisao je: »Kad zборе o drugima to još nekako ide, ali kad počnu govoriti o sebi, tu je da misaonom čovjeku pamet stane. Slaven, dalmatinac, slovinac, austrijak, 'tolomaš' — to im je narodnost! Moj, naški, austrinski, slovinski, 'kako me mati naučila' to im je jezik! Sačuvaj moj bože, da pred ovim rečeš, da si Hrvat. Odmah te saletu sa podrugljivim pitanjima: A gdje ti je skvadra? Gdje su ti soldati? Ko te pozna po svitu? Kad si Hrvatske vidio? Zašto ćemo mi reći da smo hrvati, a oni nikad ne reknu, da su dalmatinci?«

Koliki je omjer nacionalno svjesnih i onih iseljenika koji te svijesti nemaju teško je utvrditi. Iz dokumenata je vidljivo da on varira od zemlje do zemlje useljenja. Ako prihvatimo često isticano mišljenje da »Austrijaki« prevladavaju u Argentini, onda možemo s velikom sigurnošću tvrditi da su do prvoga svjetskog rata iseljenici takvih opredjeljenja prevladavali u Južnoj Americi.

Međutim, ako su »Austrijaki« u većini, »Hrvati« odnosno »Slaveni« su aktivniji. Naime, od oko 30 društava, koja su hrvatski iseljenici osnovali u J. Americi do prvoga svjetskog rata, samo ih je nekoliko proaustrijske orijentacije. S novinama je taj odnos još povoljniji, jer su sve koje su osnovane u tom razdoblju izrazito antiaustrijski raspložene.⁵

Koji su uzroci takvih iseljeničkih opredjeljenja. Za »Austrijake« to je kržljava nacionalna svijest s kojom su došli iz domovine (u vrijeme odlaska u mnogim dalmatinskim općinama još nije bio pobijedio hrvatski narodni preporod) i strah od zamjeranja vlastima, budući da je to period kad većina iseljenika svoj boravak preko oceana smatra samo privremenim. »Hrvati« su se opredjeljivali na temelju vlastitog uvjerenja da je okvir Austro-Ugarske Monarhije brana nacionalnoj, društvenoj i gospodarskoj emancipaciji domovine. Negativan stav iseljenika prema Monarhiji gotovo u pravilu se vezivao uz razloge iseljenja, a kao primjer veoma često navodila se vinska klauzula. Ona je mnogima bila simbol austrijske nebrige za Dalmaciju i izravni uzrok vala iseljavanja koji se nakon nje pokrenuo. Na opredjeljenja te grupe iseljenika utjecali su i izravno neki faktori iz domovine. Tako analiza pisanja zadarskog *Narodnog lista* (za koji se pouzdano zna da se čitao u J. Americi) nedvojbeno dokazuje da je taj list utjecao na formiranje iseljeničkih političkih usmjerenja. On je imponirao iseljenicima zato što se bavio iseljeničkom politikom, kad se za nju u Dalmaciji nitko nije brinuo. Tu se osobito isticao njegov urednik Juraj Biankini, inače zastupnik u Dalmatinskom saboru i u bečkom

⁴ Vidi *Ljubomir Antić*, O jednom popisu naših iseljenika u Punta Arenasu (Čile) 1916. godine, *Migracije*, 8—9, Zagreb 1980.

⁵ Do prvoga svjetskog rata u Južnoj Americi izašlo je 13 listova naših iseljenika. Prvi list *Iskra slavjanske slobode* izašao je u Buenos Airesu 1. ožujka 1883. godine. Svi izašli brojevi toga lista sačuvani su i nalaze se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Carevinskom vijeću, koji je zbog toga bio imenovan počasnim članom više iseljeničkih društava.

Jedna je od značajki iseljeničkih društava (pa čak i novina) da nisu nadilazila granice naseobina u kojima su nastala. Ta usitnjenost činila ih je neefikasnim osobito prilikom izvođenja mnogobrojnih iseljeničkih akcija čiji je uspjeh umnogome ovisio o njihovoj koordiniranosti.⁶ Osim toga, prilike u domovini uoči prvoga svjetskog rata, a osobito zaoštravanje nacionalnog problema u Monarhiji i na slavenskom jugu (balkanski ratovi), postavljaju u iseljenika s razvijenom nacionalnom svijesti zahtjev za formiranjem zajedničke nacionalno-političke organizacije. Za početak akcija u tom smjeru može se uzeti 1908. godina kad je u gradu Rosario de Santa Fe (Argentina) osnovano »Društvo Jugoslavena za materinsku riječ« s listom *Materinska riječ* kao glasnikom. Osnivači društva bili su Noe i Antun Martinolić⁷ a prvi urednik lista Marin Božiković. »Naš svijet u cijeloj Južnoj Americi nađe u svom listu potrebnu okrepu, pri čemu su braća u Čile, bez dvojbe, prednjačili. Kada je list počeo izlaziti, prikupljali su se u svakoj prigodi dobrovoljni prilozi za različite institucije u domovini. To su bili, zaista, časovi velikog oduševljenja, koje se sve više pojačavalo, kako su ovdašnje austro-ugarske vlasti počele »Materinsku riječ« da proganjaju i da joj čine zapreke«, sjećat će se jedan od osnivača društva i lista Stjepan Miličić.⁸ I doista, zbog dosljednog antiaustrijskog pisanja listu je bilo zabranjeno distribuiranje po domovini zbog čega iz protesta mijenja ime u *Progonjena materinska riječ* (1910. godine) nakon čega uskoro prestaje izlaziti.

Progonjenu materinsku riječ nasljeđuje list *Zajednica* (La Union) čiji prvi broj izlazi 1. lipnja 1911. godine.⁹ U zaglavlju lista stajalo je da je *Zajednica* »Glasilo Hrvata i ostalih Slavena nastanjenih u Južnoj Americi«. List je bio tjednik i izlazio je četvrtkom. Urednik lista bio je Ivan Radeljak.¹⁰ On je počeo veoma ambiciozno. U nastojanju da realizira zahtjev iz podnaslova lista širi povjereničku mrežu po svim naseobinama u J. Americi u kojima su obitavali naši ljudi. (Prva tri broja *Zajednice* poslao je besplatno na mnogobrojne adrese naših iseljenika.) *Zajednica*

⁶ Navodimo samo neke od tih akcija: prikupljanje novca za stradale u bosansko-hercegovačkom ustanku 1876; za spomenik Andriji Kačiću Miošiću (1885); za Društvo Sv. Ćirila i Metoda u Istri (1895); za Starčevićev dom u Zagrebu (1895); za siromašne učenike u Zadru; za studente stradale nakon antimadžarskih demonstracija u Zagrebu 1895. itd. Iseljenici su se bili osobito angažirali u pomoći i u političkoj podršci narodnom pokretu u Hrvatskoj 1903, kao i Srbiji i Crnoj Gori u balkanskim ratovima. U mnogobrojnim prigodama naši iseljenici iz J. Amerike slali su proteste ugnjetanima naroda u domovini a izraze podrške narodnim akcijama i vodama.

⁷ Braća Noe i Antun Martinolić došli su u J. Ameriku iz Malog Lošinja iskrcavši se s jednog jedrenjaka 1878.

⁸ Vidi Stjepan Miličić, *Malo istorije, Narod*, Buenos Aires, 13. V 1933.

⁹ Do toga podataka došli smo iz nekoliko sačuvanih listova između dva rata u kojima je u zaglavlju isticano da je prvi broj *Zajednice* izišao 1. lipnja 1911. Inače, u arhivu Matice iseljenika Hrvatske (fascikl 225) nalazi se prva stranica drugoga broja *Zajednice* na kojoj u impresumu stoji: br. 2, 8. VI 1911. god. I, izlazi četvrtkom.

¹⁰ Ivan Radeljak rođio se 1886. u Siveriću. Završio je tri godine bogoslovije te radio kao službenik u Zadru, Visu i Ljubljani. U domovini se isticao u antiaustrijskoj djelatnosti pa je morao emigrirati. Od 1902. je u Taltalu (Čile) gdje se bavi trgovinom i političkim radom među iseljenicima.

tako dobiva svoje punktove u Argentini (22), Čileu (15), Boliviji (7), Peruu (3), Brazilu (3), Urugvaju (2) i Paragvaju (2). Povjerenici su bili naši najistaknutiji iseljenici.

Kao i njezina prethodnica i *Zajednica* se postavlja izrazito antiaustrijski. Ona će se dugo iz broja u broj reklamirati: »Rodoljubi, širite jedino svoje glavno glasilo u Južnoj Americi, vašu 'Zajednicu' koju Austrija hoće da utuče preko svojih slugana.« Prava je šteta za temu koju obrađujemo i uopće za istraživanje povijesti naših iseljenika u J. Americi što se od *Zajednice* sačuvalo samo nekoliko brojeva.¹¹ Bio je to dobro uređivan i list s najdužim kontinuiranim izlaženjem od svih naših iseljeničkih listova u J. Americi.¹² Prisutnost *Zajednice* u iseljeničkim političkim akcijama neprestana je. Zbog toga njenu djelatnost možemo pratiti posredstvom drugih (sačuvanih) iseljeničkih novina koje je često citiraju iz čega donekle možemo spoznati njenu uređivačku koncepciju.

Od početka izlaženja *Zajednica* i njen urednik Radeljak ne zadovoljavaju se samo novinarskom djelatnošću. Radeljak i krug oko njega vide u listu samo sredstvo kojim će se doći do široke iseljeničke organizacije. Tako nakon izlaska lista neposredno slijedi osnivanje dioničarskog društva »Hrvatsko-Slavenska Zajednica« čiji je cilj bio »da se organizira sav naš Hrvatski i Slavenski narod cijele Južne Amerike [...]«. ¹³ O djelatnosti toga društva ne znamo gotovo ništa. Sigurno je jedino da je nakon kratkog vijeka doživjelo neuspjeh. Prema jednom podatku »Hrvatsko-Slavenska Zajednica« nije uspjela »jer naš narod u ovoj tuđini, nije još sazorio za ovakova narodna društva, a drugi koji razume i mogu malo pažnje posvećuju hrvatskom imenu [...]«. ¹⁴ Prema drugom podatku »ideja onih oko 'Zajednice' doživjela je u Buenos Airesu, zbog neiskrenosti nekih sumnjičavih ličnosti — brodolom«. ¹⁵

Pojava »Društva Jugoslavena za materinsku riječ«, *Materinske riječi*, *Zajednice* i dioničarskog društva »Hrvatsko-Slavenske Zajednice« govori nam da je razvitak društvene i političke svijesti među nacionalno svjesnim dijelom naših iseljenika u Južnoj Americi evoluirao do spoznaje o nužnosti sveopće iseljeničke organizacije. No osim želje čini se da iseljenici za to još nisu imali snage da postave solidne temelje za uspješan razvitak takve zamisli. Potreban je bio uzor sa strane a koji će uskoro doći iz SAD gdje su iseljenici 1912. godine osnovali »Hrvatski savez« kao sveopću narodno-političku organizaciju.

Iako je položaj naših iseljenika na ta dva kontinenta bio umnogome različit (u SAD su naši iseljenici pretežno bili industrijski radnici a u Južnoj Americi poljoprivrednici, trgovci ili industrijalci), ipak su se među njima odvijali neki slični procesi. U političkoj sferi to je bilo jačanje antiaustrijskog raspoloženja, koje će biti jedan od objedinjava-

¹¹ U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu sačuvani su samo brojevi 205 i 206. iz 1914. a nekoliko brojeva izašlih poslije prvoga svjetskog rata čuva se u Zavodu za migracije i narodnosti u Zagrebu.

¹² To je naš jedini iseljenički list u Južnoj Americi koji je izlazio prije, za vrijeme i poslije prvoga svjetskog rata.

¹³ *Domovina*, Punta Arenas, 24. VII 1913.

¹⁴ Isto, 30. V 1913.

¹⁵ Isto, 24. VII 1913.

jućih faktora važnih za stvaranje opće političke organizacije. Tako će u samom proglasu za osnivanje »Hrvatskog saveza« u SAD stajati: »Zakleti dušmani naši Beč i Pešta, podupirani našim izjelicama i izmećarima, udružile se, da jedan dio Kraljevstva hrvatskoga učine prostom mađarskom županijom. Nije im dosta što prevarom istrgnuše iz naše krune najljepši biser, hrvatsku Rijeku, ne zadovoljavaju se otimačinom lijepog Međumurja, ne tajе, već se time hvale, da će iz krvave haljine naše Bosne ponosne i kršne zemlje Hercegovine, učiniti svoj pašaluk, ne boli ih srce, jer ga nemaju, što su nepravdom i nevoljom opustili kolijevku Hrvatsva, Dalmaciju i Istru, siroticu našu, čije su sinove svijetom rastjerali, te nakon što nas rastrgoše, hoće da nas zadnjim udarcem u srce pogode, da majku našu Hrvatsku robinjom svojom učine, da joj mjesto svjetle krune trnov vijenac na glavu utisnu, kraljevsko žezlo prosjačkim štapom zamijene, da djece njezine, bez imena i jezika iz zbora i kola drugih naroda nestane.«¹⁶

No čini se da ni u SAD, gdje je šire okupljanje iseljenika već imalo dužu tradiciju (stvaranje Narodne hrvatske zajednice npr.), proces nije tekao glatko. I tu je poticaj došao sa strane, i to od književnika Ante Tresića Pavičića koji je, boraveći među našima u SAD, savjetovao: »Glavno je što vam fali, politička organizacija. Bez te organizacije vi niste ovdje narod, nego nesvjesna masa s kojom ne može nitko računati, i koju će uvijek i svaki politički i ekonomski izrabljivati. Bez takove organizacije domovini od vas ne može biti nikakove koristi, a ni vama samima, jer nećete nikad imati, tko bi vas skrbio, tko bi vas štitio, tko bi vam našao unosnijeg rada [. . .]. Putujući Amerikom osvjedočio sam se, da mnoge vaše nevolje proističu baš iz toga, što nemate organizacije, što nemate vogja, koji bi upravljali nenaobraženim buljicama radnika [. . .].«¹⁷

Rad na osnivanju »Hrvatskog saveza« u SAD počeo je 1911. godine, a osim navedenog poticaja sa strane na njegovo osnivanje utjecali su i neki događaji u Americi. Na redu je bio popis stanovništva u SAD pri kojem su se svi Slaveni u toj zemlji imali upisati kao Austrijanci ili Mađžari, te dolazak u SAD mađžarskog grofa Apponyja koji je popularizirao austrougarsku politiku, prikazujući položaj Slavena u Monarhiji povoljnim. Protiv jednog i drugog ustali su naši iseljenici a kampanju su predvodili listovi *Zajedničar* i *Hrvatski svijet*. Povoljnoj atmosferi koja je tako nastala i pogodovala stvaranju iseljeničke političke organizacije išla su na ruku stečena iskustva prilikom formiranja fraternalističkih društava u SAD. Neka od njih će, poput Narodne hrvatske zajednice, postati osnova budućeg Hrvatskog saveza. Koliku je ulogu odigrala ta organizacija u osnivanju Hrvatskog saveza najbolje govori podatak da je njegova osnivačka skupština održana u isto vrijeme i na istom mjestu kad i XI konvencija Narodne hrvatske zajednice. Bilo je to u Cansas Cytiju 15. rujna 1912. godine. Glavni ciljevi tada stvorenog Hrvatskog saveza imali su biti: »1. Potpomaganje hrvatskih narodnih poduzeća u hrvatskim zemljama i u Americi; 2. sazivanje i održavanje poučnih i za

¹⁶ Ivan Čizmić, Pedeset i pet godina od osnivanja Hrvatskog saveza u SAD, *Matica — iseljenički kalendar*, Zagreb 1968, str. 80.

¹⁷ Isto.

narodnu svijest pobudjujućih sastanaka (skupština) u različitim mjestima SAD; 3. izdavanje rodoljubnih i poučnih spisa.«¹⁸

I dok se nastanak i razvoj Hrvatskog saveza u SAD može pratiti iz dostupnih izvora, s Hrvatskim savezom u Južnoj Americi nije tako. Nedostaju ne samo primarni dokumenti nego i novinski zapisi, budući da se od *Zajednice* koja je službeno glasilo Hrvatskog saveza, kao što smo već rekli, sačuvalo samo nekoliko primjeraka. Preostaje nam dakle da do rekonstrukcije te značajne pojave u povijesti iseljništva dođemo sporednim putem, tj. analizirajući druge listove koji su o njoj pisali.

Najviše podataka o Hrvatskom savezu nalazimo u *Domovini* iz Punta Arenasa od 30. svibnja 1913. koja iz *Zajednice* br. 100 od »prošlog mjeseca« prenosi »Temeljnu osnovu Hrvatskog saveza«. Taj osnovni dokument organizacije koju obrađujemo u cijelosti glasi:

»I. Pošto naša, odnosno Vaša u Bs. Airesu akcija o ustrojstvu dioničkog društva 'Hrv. Slav. Zajednica' nije mogla uspjeti, jer naš narod u ovoj tudjini, nije još sazorio za ovakova narodna društva, a drugi koji razume i mogu, malo pažnje posvećuju hrvatskom imenu i ponosu, onda stupimo ustrojstvu jednog 'Hrvatskog Saveza' mi sami Hrvati od čela i obraza, po uzoru i primjeru naše iseljene braće u Sjedinjenim državama, i to pod ovim uslovima:

a) Ustraja se u glavnom gradu Argentine, u Bs. Airesu, kao središtu Južne Amerike, jedan 'Hrvatski Savez' sa svojim posebnim pravilima i posebnom društvenom zakladom i vrhovnom upravom.

b) 'Hrvatski Savez' i njegova zaklada u Bs. Airesu, ima biti matica svih drugih saveza, te kao takav u Bs. Airesu imati svoju vrhovnu upravu i nadzorno vijeće sastojeće od predsjednika, podpredsjednika, tajnika, blagajnika, i tri člana nadzornog vijeća. Prvo predsjedništvo 'Hrvatskog Saveza' ima se birati iz članova utemeljitelja, na trajanje od tri godine i to lica najizrazitija hrvatska.

c) 'Hrvatski Savez' kao nova hrvatska ustanova, ima biti unutarne naše narodno pitanje, koje, kao takovo ne smije izgledati, ni pred zakonom ove zemlje, ni pred javnošću, kao neka trgovačka ustanova, kao što je izgledala 'Hrvatsko-slavenska zajednica' akoprem i on mora imati svoju zakonsku 'personeria juridica'.

II. Za ostvariti 'Hrvatski Savez' i stvoriti mu društvenu zakladu treba, oživotvoriti slijedeće:

a) Svi Hrvati od čela i obraza iz Bs. Airesa, u prvom redu, a u drugom redu svi oni, koji se nalaze u raznim mjestima Južne Amerike, a osobito naša braća iz Chile, a koji za svoju Hrvatsku čute i bivstvuju, neka *svojevoljno* i to *pismeno* izjave, uopće 'Zajednici' ili odboru posebnom, koji se bude u tu svrhu ustrojio, u dogovoru sa upravom 'Zajednice', da koli prvašnji cijeli uplaćen iznos od \$ 25, po dionici, a koji se nalazi kod 'Zajednice' u Rosario de Santa Fé, te koji je uložen u pokretnine i tiskaru bivše 'Mat. riječi', današnje 'Zajednice', kao i onaj koji je uplaćen i predbilježen od \$ 10 po projektu bivšeg odbora 'H.S.Z.' u Bs. Airesu, a koji se djelomice nalazi položen kod 'Banco Italia de Rio de la Plata' u

¹⁸ Isto.

Bs. Airesu, da se izjave, da ga darivaju zakladi 'Hrvatskog Saveza' u Bs. Airesu bez ikakva prava na njegov mogući kašniji opoziv.

Na temelju i u smislu gorenavedenom, imade se obavijestiti pismeno ili putem 'Zajednice' sve rodoljube širom Južne Amerike, a osobito one koji imaju uplaćene i predbilježene dionice, da se izjave o stvari za sada upravi 'Zajednice'.

III. Zaklada 'Hrvatskog Saveza', na ovaj način stvorena, bila bi temeljna glavnica Saveza, a doprinosioci, članovi utemeljitelji 'Hrvatskog Saveza'. Odbor na čelu ovog Saveza i ovako stvorene zaklade, mogao bi odmah preuzeti zadaću, da se prenese 'Zajednica' u Bs. Aires i da tu, kao neodvisno hrvatsko glasilo, razvije apoštolski rad, i konačno ostvari 'Hrvatski Savez'.

IV. Svi članovi 'Hrvatskog Saveza' moraju biti i pretplatnici lista, a kao članovi Saveza, doprinositi u pričuvenu zakladu 'Hrvatskog Saveza' svoj godišnji obol, najmanje od jedne peče na godinu, povrh točne pretplate na savezni list.

V. Sijelo i matica 'Hrvatskog Saveza' za cijelu Južnu Ameriku je Bs. Aires, a glavno glasilo Saveza današnja 'Zajednica' kojoj se može dati i društveni naslov: 'Hrvatski Savez' ili 'Hrvatska Zajednica'.

VI. U svim glavnim mjestima Južne Amerike, gdje žive i gdje se nalazi našega naroda, imaju se ustrojiti podružnice. Ove podružnice imaju biti ovisne od matice 'Hrvatskog Saveza' u Bs. Airesu. Ove podružnice 'Hrvatskog Saveza' u svakom mjestu gdje se ustroje imaju biti predstavljene po predsjedniku, podpredsjedniku, tajniku i blagajniku. Sve što budu poduzimati za naš narod i njegovu organizaciju, ili koju humanitarnu i narodnu svrhu, moraju sve to poduzimati u dogovoru i odobrenjem matice 'Hrvatskog Saveza' u Bs. Airesu.

VII. Svrha i glavni cilj 'Hrvatskog Saveza' je ovaj:

a) Organizirati hrvatski narod u Južnoj Americi, u jednu narodnu vojsku, kako će u svakom pitanju biti u riječi i djelu ponosan sin svoje, nekoć slavne a danas potlačene, Hrvatske domovine.

b) Uzgajati i podučavati svoj narod u svemu što ga može učiniti potpunim čovjekom i rodoljubom, dostojnim potomaka svojih slavnih predja, t. j. pružati mu kroz društveno glasilo zdravo narodno, poučno i moralno štivo, upućivati ga u gospodarstvo, trgovinu, industriju, ekonomiju itd.

c) Posvetiti posebnu brigu i pažnju iseljeničkom pitanju, t. j. stvoriti za to posebni odsjek, koji će biti u neprestanom doticaju sa našim autonomnim vladama u domovini, te iseljeničkim uredom u Argentini, kao i ostalim mjestima Južno Američkih republika.

d) Podupirati i podpomagati, polag gotovine kojom bude raspolagati u društvenoj zakladi, hrvatske ustanove u domovini miloj, kao i sve u tudjini, koje budu imati potrebu.

VIII. 'Hrvatski Savez' (Liga Croata) po svojoj svrsi i glavnom cilju gori izloženom, ima biti u potpunom smislu riječi neodvisna hrvatska ustanova, kao iznimno hrvatska što je, onaj inače hrvatske braće u Sjedinjenim Državama, kao što su: 'Lige Nacional' i drugih kolonija,

te kao takova ima stati nad svim strankama u našoj domovini. T. j. 'Hrvatski Savez' nema pripadati nijednoj političkoj stranačkoj grupaciji u domovini. Njegova zastava mora biti nad strankama a sve za Hrvatsku — Hrvatska Hrvatom.

IX. Pošto su Srbi hrvatska braća, po krvi, rodu i jeziku, a svaki pravi brat bratu uvijek drži srdce otvoreno, tako i 'Hrvatski Savez' ima i ostavlja vrata otvorena svakome osvjedočenom bratu, Srbinu, koji iskreno u bratu Hrvat u gleda brata, te ga prima u svoj Savez i pod svoju zastavu, kao rođena brata, e da tu, kao braća, u svakom narodnom pitanju u ovoj tuđini složno se nadju, kao jedna cjelina, obrani narodnog imena i ponosa, glasom ove demokratičke: 'Svi za jednoga a jedan za sve'.

X. U smislu svega gore navedena, neka braća Hrvati, u Bs. Airesu, sastave odmah jedan *Privremeni odbor 'Hrvatskog Saveza'*, ali taj odbor imaju sačinjavati *Izrazita hrvatska lica*, te da uzrade svim žarom hrvatske svijesti i ponosa oko ovog oživotvorenja, u tu svrhu da pobude sve bivše članove utemeljiteljnog odbora 'H.S.Z.' u Bs. Airesu *izostaviv ni jednoga*, te ih pozva, da svoj obol, kao domorodci, kog su predbilježili za dionice 'H.S.Z.' a kog još nisu uplatili bili, ustupe zakladi 'Hrvatskog Saveza', kao *narodni dar*, uz pismenu izjavu, da to darivaju, bez daljeg opoziva. Samo na ovaj način postupati, vidjet će se i upoznat, tko je bio Marko tko li Janko, u pitanju neuspjeha 'H.S.Z.'.

No čini se da ta osnova nije naišla na jednodušan prihvata kod iseljenika. Tako *Domovina* od 17. srpnja 1913. godine piše kako »prijatelji narodne stvari žele i pitaju, da [se] radi stanovitih ljudi, koji u mutnom hoće da love« dadu dodatna objašnjenja o cilju i svrsi Hrvatskog saveza. *Domovina* se tome odazvala interpretirajući na svoj način Osnove. Definirajući »Hrvatski savez«, istakla je da on nije »ni trgovačka, ni polu-trgovačka, ni narodno-trgovačka ustanova« nego »u potpunom smislu i značenju, jedna iznimno narodna ustanova, t.j. ustanova: narodno prosvjetna, narodno organizatorna, narodno kulturna, narodno humanitarna i narodno politička, našega naroda imena hrvatskoga i srpskoga, za cijelu Južnu Ameriku«. Među ciljeve Saveza *Domovina* unosi jedan novi, a taj je: »Zagovarati narodno jedinstvo, narodno bratstvo Hrvata i Srba, kao uspješno sredstvo, da uz današnju veliku i slobodnu Kraljevinu Srbiju i Kraljevinu Crnu Goru, postane velika i slobodna i naša Hrvatska; da u ovoj tuđoj zemlji, u našem 'Hrvatskom Savezu' svaki Hrvat u imenu brata Srbina bude gledati svoje narodno ime i svoju narodnu cjelinu, a tako isto svaki Srbin u hrvatskom imenu svoje narodno ime i svoju narodnu cjelinu.« Dok se u Osnovama govori o vezama koje će se uspostaviti s novčanim zavodima u Hrvatskoj, u objašnjenjima se govori i o potrebi veza s takvim ustanovama u Srbiji i Crnoj Gori. U njima se također istaknutija uloga pridaje nastojanju za konkretnom pomoći iseljenicima. Tako se kao cilj Saveza navodi: »Stajati na put svakom neljudskom izrabljivanju našega naroda u ovim zemljama, bilo to izrabljivanju u smislu narodnom ili socijalnom; izvadjalo se to preko bezdušnih agenata, špekulanata, ili putem austrijskih predstavnika, krvavih neprijatelja sveg što hrvatskim duhom odiše, a osobito biti uvijek na braniku našoj radnoj

ruci; upućivati ju točno i savjesno u razno pošteno i korisno uposlenje i narodnu kolonizaciju.«

Samo letimičan pogled na ta pobliže objašnjenja ukazuje na to da se u njima naglašenije nego u Osnovama ističe jedinstvo Hrvata i Srba te izravnije napada Austrija. Štoviše, iz nekih formulacija kao da se dade naslutiti da se rješenje hrvatskog problema treba ostvariti izvan Monarhije a u zajednici sa Srbijom i Crnom Gorom. To zaključujemo iz ovog objašnjenja Osnova: »[. . .] svi Hrvati i Srbi moći će preko 'Hrvatskog Saveza' obavljati sve ono, sa majkom Domovinom, što danas obavljaju, preko raznih agenata, poslovnica ili amošnjih novčanih zavoda, i to uz skupi novac i netočnost.«

Ti očito različiti pristupi hrvatskom problemu odnosno srpsko-hrvatskim odnosima bit će klica budućeg neuspjeha »Hrvatskog Saveza«. Buenos Aires i Punta Arenas bile su dvije naše najjače iseljeničke kolonije u Južnoj Americi. Bez njihovog jedinstvenog pogleda na osnovne političke probleme nije bilo šanse za stvaranje jedinstvene organizacije naših iseljenika na tom kontinentu.

Ipak, unatoč očito različitim pogledima, akcija na utemeljenju Saveza nastavila se. Na početku srpnja 1913. u Rosariju je održana skupština na kojoj je izabrana »privremena uprava i častnički odbor 'Hrvatskog Saveza' za cijelu Južnu Ameriku«. Skupština je »ispala najsajnije i preko svakog očekivanja« i bila je »pravi trijumf hrvatske svijesti«. ¹⁹ Na njoj je izabran Odbor uprave Hrvatskog saveza koji su sačinjavali Ivan Radeljak (predsjednik), Stjepan Miličić (potpredsjednik), Ambroz Stržić (tajnik), Mate Bojanić (drugi tajnik), Tomo Brener (prvi blagajnik) i Niko Nirić (drugi blagajnik).

U »Častničkom odboru« bili su: Andrija Juričić, Paško Baburizza, Josip Marković, dr Roberto Heumer, Juraj Bogunović, Albino Martinić, dr Matej Bencur, Luka Bonačić, Rajmund Carlesi, M. Škarnić, Ivan Bača, Ivan Vukonić, Baldomero Murat, Mate Bačunga, Ivan Kokić, Ante Vučetić, Luka Hraste, Prosper Pandol i Ante Cripović. ²⁰

Akcija oko formiranja Saveza čini se da se dalje odvijala posredstvom povjerenika *Zajednice* kojih je bilo u svim značajnijim mjestima u kojima su obitavali naši iseljenici. Tako je Andrija Juričić, povjerenik *Zajednice* iz Punta Arenasa, dobio ovaj brzojav: »Jučerašnja skupština Hrvatskog Saveza izvrsno uspjela, prava pobjeda hrvatske ideje. Privremeni centralni komitet za Južnu Ameriku sa predsjedništvom jednoglasno izabran. Među izabranim članovima su imena Juričić, Luka Bonačić i dr Bencur. O tome obavijestite do narednog četvrtka, jer detalji izlaze u

¹⁹ *Domovina*, 17. VII 1913.

²⁰ Bili su to mahom ugledni i u većini imućni iseljenici. Mnogi od njih bit će nosioci jugoslavenskog iseljeničkog pokreta za vrijeme prvoga svjetskog rata poput Baburizze (predsjednik JNO), Stržića (urednik *Jugoslavenske države*), Markovića (predsjednik ogranka JNO Jadran u Buenos Airesu), Bencura (predsjednik ogranka JNO Dalmacija u Punta Arenasu), Bonačića (urednik *Jugoslavenske domovine*), Carlesija (tajnik JNO) i Škarnića (urednik *Pokreta*).

'Zajednici'. Živio Hrvatski Savez, bratski pozdravi Radeljak i Stržić.«²¹ Imenovani »častnički članovi« iz Punta Arenasa (Juričić, Bencur i Bonačić) prihvatili su imenovanja o čemu su obavijestili Rosario.²² Tako je unatoč različitim pogledima Savez bio prihvaćen i u Punta Arenasu. *Domovina* će tih dana pisati: »Hrvatski Savez će jednom za vazda uništiti sve nenaravnu Austrijsku propagandu, što su medju našim narodom u ovim stranama, po nalogu iz Beča, činili razni Eisensteini, Windischgractzi, a osobito pak aktivni Konsuli kao na primjer, ovaj naš u Punta Arenasu.«²³

Potkraj srpnja 1913. u Punta Arenasu održana je prva sjednica odbora Hrvatskog saveza kojoj su prisustvovali predsjednici svih hrvatskih društava.²⁴ U povodu toga *Domovina* je pisala: »Nema sumnje da svi rodoljubi jedva čekaju, da se ovo, za Hrvatsku i Slavensku stvar, u Južnoj Americi, životno pitanje čim prije oživotvori, buduć nam je sveza, barem duševna, sada potrebija nego igda, jer, ako svi znaci ne varaju, toli austrijske oblasti, koli one klerikalne u domovini, počele su posvećivati sve to veću pažnju Hrvatima u Južnoj Americi, a osobito na nas u Chile, gdje su od vajkada Hrvati bili vazda najrodoljubniji, a, bilo rečeno bez zamjere, i najsvjesniji.«²⁵

Nakon toga kao da je u Punta Arenasu nastao zastoј u daljnjoj izgradnji Hrvatskog saveza. *Domovina* prilično dugo šuti o Savezu te se tek 9. listopada javlja s viješću da je 4. istog mjeseca i formalno ustrojen ogranač (»granač») Hrvatskog saveza u Punta Arenasu. Tada je izabrano i njegovo ime. Između prijedloga: »Hrvatsko-srpsko ujedinjenje«, »Kvaternik«, »Strossmayer«, »Preradović« i »Slobodna Hrvatska« izabran je potonji. Sutradan se sastao izabrani Upravni odbor ogranka i konstituirao se ovako: predsjednik Matej Bencur, potpredsjednik Andrija Juričić, tajnik Miroslav Tartaglia i blagajnik Vicko Damjanović. Nadzorni odbor sačinjavali su: Nikola Štambuk, Krsto Livačić i Luka Bonačić.

Čini se da je oko sredine studenoga formiranje ogranač bilo pri završetku pa je *Zajednica* pozivala upravne odbore ogranač da pošalju popis članova »da se može sazvati glavna konstituirajuća narodna skupština«.²⁶ Prva »iznimna glavna skupština« Hrvatskog saveza imala se održati u Santa Teresi (Argentina), no o njenom toku ne znamo ništa. Znamo samo da na nju nisu došli delegati iz Punta Arenasa »zbog da-

²¹ *Domovina*, 10. VII 1913.

²² Isto.

²³ Isto.

U Punta Arenasu tada je austrougarski konzul Josip Pasinović. Antiaustrijski orijentiranim iseljenicima osobito se zamjerio kad je čileanskom sudu prijavio 53 Hrvata koji su pred konzulatom manifestirali u prilog Srbiji i Crnoj Gori za vrijeme drugoga balkanskog rata.

²⁴ U to vrijeme u Punta Arenasu postoje ova društva hrvatskih iseljenika: »Hrvatska čitaonica«, »Hrvatsko dobrotvorno društvo«, »Hrvatsko dobrovoljno vatrogasno društvo«, »Hrvatsko tamburaško društvo 'Tomislav'« i »Hrvatski športski klub 'Sokol'«.

²⁵ *Domovina*, 27. VII 1913.

²⁶ Isto, 27. XI 1913.

ljine«. ²⁷ Imamo mnogo povoda sumnjati u taj razlog. Osim već navedenih razlika na liniji Punta Arenas—Buenos Aires (što se slobodno može proširiti na Atlantsko—Pacifičku obalu) na to nas navodi i činjenica što nakon 11. prosinca 1913. prestaje u *Domovini* pisanje o Hrvatskom savezu, a kad se prvi put pojavljuje (9. kolovoza 1914) bit će negativno. No prije nego što prijedemo na analizu rascjepa tek osnovanog Hrvatskog saveza, ukažimo na neke njegove odjeke u domovini odnosno među »Austrijakima« u južnoj Americi.

U domovini se znalo za osnivanje Saveza. Dr Ante Tresić Pavičić pisao je *Zajednici* iz Beča 31. kolovoza 1913. i podržao ideju o Savezu. ²⁸ A zadarski *Narodni list* 7. lipnja 1913. najavljuje njegovo osnivanje uz komentar: »Mi iz sve duše pozdravljamo ovaj pokret i želimo, da misao Saveza bude čim prije ostvarena, na diku i korist toli ljubljenih izseljenika koji stare domovine, koja u njima uvijek gleda svoju najmiliju djecu.« Na istu temu osvrće se narodni zastupnik I. F. Lupis Vukić, koji pod naslovom »Zajednica i pitanje 'Hrvatskog Saveza' u Južnoj Americi« u *Narodnom listu* piše: »Čudno izgleda ali bolna je istina da narodni naši ljudi u obim Amerikama moraju učiti narod — njegovom imenu, imenu njegova jezika i dokazivati mu, da on ne pripada 'austrijskoj' narodnosti i ne govori 'austrijskim' jezikom. [...] U Južnoj Americi [...] neosviešteni dio u prevelikoj je premašenosti nad osvještenim. Ne bi ni to bilo najviše zlo, da naši narodni neprijatelji, poput pauka, ne razpletoše svoje mreže lukavim ciljem da izrabe narodnu nesviet u korist nijemstva i madžarstva. [...]

Na liepak tudjinstvu padaju najlakše naši stariji i imućniji ljudi, koji odoše od kuće narodno neosviešteni, pa prirodjenu domovinsku ljubav, mjesto svome hrvatstvu, primjenjuju 'austrijanstvu' ne moguće a neki od njih i ne htijuć razlikovati državno podaništvo od narodnosti.«

Službeni austrijski predstavnici u Južnoj Americi i iseljenici »Austrijaki« primili su akcije oko utemeljenja Hrvatskog saveza nepovoljno. Njima nije odgovaralo organiziranje iseljenika na takvoj osnovi pa su ga htjeli omesti ili mu barem parirati s nekom suparničkom organizacijom koja bi podržavao i financirao Beč. U tu svrhu održana je u Buenos Airesu u srpnju 1913. konferencija na kojoj su uz iseljenike »Austrijake« bili prisutni i predstavnici austrougarskog konzulata kao i naš poznati iseljenik Nikola Mihanović. ²⁹ O toj konferenciji saznajemo iz *Domovine* od 7. kolovoza: »Kad su se dijelili naslovi viteza, plemića i baruna, našem iseljeniku u Buenos Airesu nije ništa trebalo. ³⁰ Sada, kad se ustraja Hrvatski Savez naši konsuli, baruni, ministri opazili su, da našem iseljeniku treba pomoći. Kako će mu se pomoći to je za naše ministre, ba-

²⁷ Isto, 7. XII 1913.

²⁸ Isto, 25. IX 1913.

²⁹ Nikola Mihanović (rođen u Doli kod Dubrovnika 1846) smatra se osnivačem austrijske trgovačke mornarice i u svoje vrijeme jedan je od najvećih svjetskih brodovlasnika. Odan Austro-Ugarskoj sve do njenog raspada.

³⁰ Ovdje se aludira na Nikolu Mihanovića kojemu je Austrija dodijelila plemstvo (plemeniti Dolidolski). Nosio je titulu baruna i viteza i bio austrougarski počasni konzul u Buenos Airesu.

rune, konsule lak posao. Ustraja se *Hrvatska Straža*³¹ (koja je hrvatska, jer joj je takovo ime), obećaju se vladine subvencije za liječnike, ljekarije, sirotišta itd. itd. samo da se slože u jedno društvo pod imenom, koje bi svakoga zadovoljilo, te da se austrijskoj vojsci pokloni jedan aeroplan, a rasklima Hrvatski Savez, koji se ustraja u Rosariju.«

Izvještaj s te konferencije donio je iseljenički list *Sloboda*³² iz Buenos Airesa, zbog čega ga je žestoko kritizirala *Domovina*.³³

Povod definitivnom rascjepu³⁴ u Hrvatskom savezu bio je stav *Zajednice* prema sarajevskom atentatu, odnosno prvom svjetskom ratu koji će nakon njega uslijediti. *Zajednica* je naime osudila atentat na Franza Ferdinanda (tim povodom izašla je u »crnom«) i u sporu, koji je nakon toga nastao

³¹ O tome društvu se malo zna. Iz ovog konteksta može se zaključiti da je formirano radi okupljanja proaustrijski nastrojenih hrvatskih iseljenika. Činjenica je, međutim, da je to društvo u kolovozu 1914. godine sa »narodne skupštine Srba i Hrvata« u Buenos Airesu, uputilo »Manifest naroda slavenske krvi Austro-Ugarske monarhije« u kojem se odredilo antiaustrijski u ratu koji je započeo u Evropi. To je bio prvi javni antiaustrijski a prosrpski istup naših iseljenika u Južnoj Americi, a glasio je: »U osjećanju naše domovinske ljubavi, u času borbe na život i smrt između Slavenstva i Sve-nijemstva, ne može biti dvojbe niti o našim simpatijama, niti o našem držanju.

Ako smo pod teškom rukom Habsburgovaca bili 400 godina prisiljeni da šutimo na sve nepravde i uvrede, što su našem slavenskom narodu nanese, sada je kucnuo odlučan čas odmazde: 1. da se pozovu svi Slaveni Austro-Ugarske monarhije, da se pridruže našem pothvatu, kojemu je stavljen cilj, da se otresemo 400 godišnjeg jarma;

2. da se u tu svrhu organiziraju dobrovoljne čete, koje će se prvom mogućom prilikom uputiti put Evrope, da se bilo u srpskim bilo u francuskim redovima bore protiv prevlasti, koja nam je dosad skućivala slobodu;

3. da se povede akcija za namaknuće sredstava za ostvarenje gornje odluke;

4. da se stupi u što uži saobraćaj sa srpskom, ruskom, francuskom i engleskom kolonijom;

5. da se osnuje stalan odbor za sakupljanje za srpski »Crveni Križ«;

6. da se ovi zaključci najbržim putem jave slavenskim kolonijama u Južnoj i Sjevernoj Americi te da se pozovu, da se našoj akciji pridruže.« Vidi *Ljubo Leontić*, O Jugoslovenskom odboru u Londonu, Zagreb 1961, str. 84—85.

Dakle, ili ocjena *Domovine* nije točna ili je u međuvremenu došlo do promjena u politici *Hrvatske straže*. Da je posljednje moguće sugerira nam činjenica da među potpisnicima »Manifesta« (Ježević, Šole, Rukavina, Depolo, Zuvanić, Kvaternik, Drašković, Hadžić i Ukropina) nema ni jednog člana užeg rukovodstva koje je izabrano prilikom osnutka te organizacije (Juraj Bogunović, predsjednik; Petar Marangunić, potpredsjednik; Roberto Heumer, tajnik i Ivan Visković, blagajnik).

³² U zaglavlju *Slobode* stajalo je da je ona »hrvatski ilustrirani tjednik«. Urednik *Slobode* u početku je Ivan Vuković s političkim programom ujedinjenja Južnih Slavena ali u sklopu Austro-Ugarske Monarhije. Na početku rata postavlja se proaustrijski pa nakon toga neko vrijeme ne izlazi (zbog bolesti Vukovića?) a kad se u prosincu 1914. ponovo pojavi, pod uredništvom Vukovićeve žene Klotilde, pisat će u »jugoslavenskom duhu«. *Slobodu* u lipnju 1915. kupuje »Jugoslavensko društvo« iz Buenos Airesa pa od 11. studenog počinje izlaziti pod nazivom *Jadran* koji će osnivanjem ogranka JNO »Jadran« postati njegovim glasilom.

³³ *Domovina*, 31. VII 1913.

³⁴ Iako zasad izvori o tome šute, čini se da je i u samom toku formiranja Hrvatskog saveza bilo nesporazuma i međusobnog nepovjerenja. U iseljeničtvu je naime prestanto latentno suparništvo oko vodstva između iseljenika na Pacifiku i Atlantiku. Ako se pažljivo analizira pisanje *Domovine* u vrijeme nastajanja Saveza, lako se može uočiti rezerva, što je vjerojatno proizlazilo iz nezadovoljstva što se za vodstvo iseljenika nameće Rosario odnosno Buenos Aires a ne Punta Arenas koji je bio bez sumnje u ono vrijeme naša najorganiziranija kolonija. Osim toga »Austrijaki« na Pacifiku nisu nikad bili onako jaki kao u Argentini te će vjerojatno to imati u vidu *Domovina* kad u broju od 16. kolovoza 1914. piše da se proaustrijska orijentacija *Zajednice* »predviđjala«.

između Srbije i Austro-Ugarske, stala na stranu potonje. Na žalost, ne samo da nemamo te primjerke *Zajednice*, nego nam nedostaju upravo ti brojevi *Domovine*.³⁵ No već u prvim »ratnim« brojevima *Domovine*, čitamo osudu *Zajednice*. U komentaru »S otvorenim kartama hoćemo da igramo«, ona u broju od 16. kolovoza 1914. piše: 'Zajednica' nije pisala, niti je mogla pisati na onaki način u ime Hrvatskog Saveza u Južnoj Americi, kao u ime Hrvata i ostalih Slavena ovih zemalja jer duša našega naroda ovdje diše drugčijim duhom [...] ne ona je pisala u ime austro-ugarskoga konzulata i gospara Nike [Nikole Mihanovića, op. Lj. A.]« *Zajednica* je optužena da za svoju preorijentaciju prima od austro-ugarskog konzulata 350 dolara mjesečno a Radeljak da je osnovao Hrvatski savez »za izrabiti i obogatiti se na leđjima našega naroda« radi čega se je »nametnuo takodjer Savezu za predsjednika«.

Kad je u Punta Arenasu primljen »kobni broj« *Zajednice*, *Domovina* je poslala brzojav *Zajednici* u kojem »u ime uvrijedenog hrvatskog nacionalnog dostojanstva« prosvjeduje protiv njenog pisanja.³⁶ Brzojav je poslan i redakciji lista *Slavenska Misao* u kom se čestita na držanju toga lista a osuđuje *Zajednica*.³⁷

Te brzojave, međutim, uprava brzojava nije htjela primiti navodno »radi sadržavajućih opravdanih uvreda« te su umjesto njih poslani drugi brzojavi i to *Slobodi*, *Slavenskoj Misli* i *Zajednici*. Brzojav *Slobodi* i *Slavenskoj Misli* glasio je: Radeljak proglašen narodnim izdajicom i varalicom, bojkot potpuni i smrt njemu i 'Zajednici'.« *Zajednici* se javljalo: »Nedozvoljavamo publikaciju *Documentos para la historia*, zabranjujemo nedostojnom Radeljaku i 'Zajednici' zvati nas kolegom. Radeljak proglašen narodnim izdajicom i varalicom.« Uz potpis *Domovina* pod tim brzojavima stajalo je i »kolonija« čime se htjela naglasiti širina fronte koja odbija stajalište što ga je zauzela *Zajednica*. *Domovina* je poslala još po jedan brzojav na te adrese no ni *Zajednica* ni *Sloboda* nisu na njih odgovorili. Jedino se na njih osvrnula *Slavenska misao* obećavši pomoć *Domovini* »u svakom pogledu«. S tim u vezi ona je »otvoreno istupila« u duhu stavova *Domovine* o čemu ju je obavijestila brzojavom.³⁸

Razdoblje koje slijedi vrijeme je ubrzane političke diferencijacije naših iseljenika na »Austrijake« i »Jugoslavene«. Okosnica prvih postat će *Zajednica* koja će se izjasniti protiv razbijanja Austro-Ugarske a za njeno preuređenje na trijalističkoj osnovici. U nedostatku programskih članaka citirat ćemo izvadak iz jednog napisa u *Zajednici* iz kojeg se može osjetiti politička atmosfera koja je zračila sa stranica toga lista za vrijeme rata. *Zajednica* od 17. listopada 1914. piše: »U Spljetu — Dalmaciji — kao Hrvat kao junak podlegao je na bojnopolju, srpska ubojita kugla pogodila ga u glavu, mlad Hrvat, stopro navršio svoju 21

³⁵ Od inače dobro sačuvane *Domovine* (koja se čuva u Zavodu za migracije i narodnosti u Zagrebu) nedostaju brojevi od 214 do 223, tj. od 7. lipnja do 9. kolovoza 1914.

³⁶ *Domovina*, 16. VIII 1914.

³⁷ Isto.

Od *Slavenske misli* čini se da nije sačuvan ni jedan primjerak.

³⁸ Isto.

godinu, Oliver pl. Tartaglia, sin dr. Jeronima pl. Tartaglie, bio je u vojsci poručnik. Poginuo je kao junak jer se junački borio za svoju domovinu hrvatsku i njezina prava: Hrvatska Hrvatima. Grad Spljet učinio mu je sjajan sprovod. Čudne li ironije! U domovini, Hrvati, kova Olivera pl. Tartaglie, eto ginu u obrani svoje domovine, a ovdje u slobodnoj Americi, neki vajni Hrvati predvođeni od nekoga Oskara pl. Tartaglie,³⁹ možda rodaka poginulog junaka, kupe milodare baš za one, koji Hrvate biju, koji hrvatske kuće ruše i pljačkaju. Pa tko ne može reći, da neke usijane naše glave u Južnoj Americi, nisu napredni!? Jadna im majka a još jasnije njihovo hrvatstvo!⁴⁰

Nasuprot »Austrijakima«, »Jugoslaveni« će se boriti za razbijanje Monarhije i za stvaranje samostalne države Južnih Slavena. I dok će »Austrijaki« možda prevladavati brojem, ideje »Jugoslavena« imat će neusporedivo jači zamah i rezultirat će formiranjem organizacije Jugoslavenske narodne obrane, koja će se nametnuti (velikim zalaganjem i požrtvovnošću) kao značajan faktor u stvaranju stare jugoslavenske države. (Glavna zasluga iseljenika okupljenih oko JNO bit će pokrivanje rashoda Jugoslavenskog odbora u Londonu što će mu omogućiti nezavisno djelovanje.)⁴¹

Kao što nemamo točnih podataka o nastanku Hrvatskog saveza, tako nemamo ni o njegovom prestanku. Naime sukob s *Domovinom* nije morao značiti i kraj Saveza. To se može zaključiti i iz ovakvog pisanja Miroslava Tartaglie, istaknutog »Jugoslavena« i tajnika ogranka Hrvatskog saveza u Punta Arenasu, u *Domovini* od 8. studenoga 1914: »Savez je jedna potreba za naš iseljenički narod i jedna plemenita institucija. [...] Ali onaki Savez i onaku novinu, kao što je 'Zajednica', je sramota imati a još veća sramota upravo ruglo svijetu je da nas onaki čovjek reprezentira, kao što je Radeljak. [...] Neka se odluči je li ovo savez Hrvata ili »austrijaka« [...]. Ta zar zbilja u 19 grana Hrvatskog saveza nema četa ljudi, koja je dobra stati na put tome pustolovu.«

Ipak Hrvatski savez neće se moći održati uz nabujali jugoslavenski pokret naših iseljenika u Južnoj Americi. Nakon *Domovine*, prva će se od njega distancirati njegova grana u Tocopilli (Čile) »Josip Juraj Strossmayer«. Ona je »dostojno protestirala, proti nepoštenom postupanju Saveza«, istupila iz njega, promijenila pravila i osnovala 'Jugoslavenski klub' koji je položen na čisto jugoslavenskom temelju.⁴² »Jugoslavenski klub« će

³⁹ Nije riječ se o Oskaru Tartagli (koji je istaknuti član Jugoslavenske nacionalističke omladine i koji se u to vrijeme nalazio u internaciji u Austriji) nego o Miroslavu Tartagli koji je istaknut u jugoslavenskom pokretu. (Bio je urednik *Jugoslavenske domovine* — kako se *Domovina* iz Punta Arenasa preimenovala za vrijeme rata — te neko vrijeme tajnik uprave JNO.) *Zajednica* je tu namjerno napravila pogrešku jer nije moguće da nije poznavala pravo Tartaglino ime, budući da je bio tajnik grane Hrvatskog saveza »Slobodna Hrvatska! u Punta Arenasu. Ona je zapravo djelatnost Miroslava Tartaglie, kao i drugih iseljenika koji su istupili iz Hrvatskog saveza i pristupili jugoslavenskom pokretu, htjela tako prikazati kao veleizdaju za koju je bio optužen Oskar Tartaglia u domovini.

⁴⁰ Prema *Domovini* od 8. 11. 1914.

⁴¹ JNO i jugoslavenski iseljenički pokret u Južnoj Americi obradio sam u doktorskoj disertaciji »Naši iseljenici u Južnoj Americi i stvaranje stare jugoslavenske države« koja je prihvaćena na Filozofskom fakultetu u Zadru i predana na ocjenu komisiji.

⁴² *Pokret*, Antofagasta, 27. VI 1915.

narastanjem jugoslavenskog pokreta i formiranjem JNO postati ogranak te organizacije pod istim nazivom pod kojim je bila i grana Hrvatskog saveza u Tocopilli — »Josip Juraj Strossmayer«. Isto se dogodilo i u Punta Arenasu gdje glavni kadar grane »Slobodna Hrvatska« nalazimo u istom položaju u ogranku JNO »Dalmacija«. Slični procesi vjerojatno su se odvijali i u ostalim našim kolonijama, osobito u republikama na pacifičkoj obali Južne Amerike.

Stjepan Miličić, potpredsjednik Hrvatskog saveza, u svojim sjećanjima navodi da je Hrvatski savez prestao postojati još prije prvoga svjetskog rata. »Odmah po prestanku Hrvatskog saveza, buknuo je veliki svjetski požar,« piše Miličić.⁴³ To vrijeme prestanka Hrvatskog saveza bit će ipak pomaknuto unatrag, budući da iz navedenog Tartaglinog pisanja proizlazi da je u studenom 1914. ta organizacija još uvijek, makar formalno, postojala.

Politički sraz između Radeljaka i njegova kruga te iseljenika okupljenih oko JNO bio je žestok. Izrazi u svakodnevnim polemikama u tisku⁴⁴ nisu se birali⁴⁵ a riječ »Austrijak« postala je etiketa koja se (često olako) davala svakom koji nije čvrsto stajao na programu JNO.⁴⁶ No ipak i u jeku najžešćih sukoba povremeno su uspostavljeni određeni kontakti (jasno u najstrožoj tajnosti) između Uprave JNO i Radeljaka. On je bio prejak da bi se mogao olako ignorirati, a i opasan jer je svojim djelovanjem iz Argentine, gdje je naš živalj bio najbrojniji, mogao stvoriti dojam o proaustrijskoj orijentaciji naših iseljenika u Južnoj Americi. U tom slučaju oni bi dolazili pod udar »crne liste« koju je uspostavio iseljenički saveznički (engleski, francuski i talijanski) kapital, a to bi osobito teško pogodilo naše trgovce i industrijalce kakvih je pretežno bilo u Čileu, Peruu i Boliviji i koji su masovno pristupali u JNO kao savezničku ustanovu.

A Radeljak je imao veliku osnovu mogućih sljedbenika osobito na početku rata i u Argentini. U spomenutim sjećanjima Miličić je zapisao: »Svjetski rat nas je iznenadio, kao i one u domovini. Nismo ga još bili očekivali [...] Većina, i to velika većina, našeg iseljeničtva u Južnoj Americi ostade vjerna, nažalost, Austro-Ugarskoj. Zato se moramo zaista i diviti, da je onom manjem dijelu našeg svijeta uspjelo da organizuje i proširi 'Jugoslavensku Narodnu Obranu' u Južnoj Americi [...].«

⁴³ *Narod*, Buenos Aires, 13. V 1933.

⁴⁴ Glasilo JNO bila su: *Domovina*, kasnije *Jugoslavenska domovina*, (Punta Arenas), *Jugoslavenska Država* (Antofagasta pa Valparaiso), *Jadran* (Buenos Aires) te lokalni listovi na liniji JNO, *Jugoslavensko oslobođenje* (Antofagasta) i *Jugoslavija* (Oruro, Bolivija).

⁴⁵ *Zajednica* se, na primjer, u listovima JNO često zvala »Zavodnica«, a u *Pokretu* od 12. XI 1915. objavljena je ilustracija s obješenim Radeljakom. *Pokret* nismo citirali kao glasilo JNO budući da je prestao izlaziti prije formiranja te organizacije (na osnivačkom kongresu u Antofagasti od 19—23. siječnja 1916) i fuzionirao se s *Jugoslavijom*, koja je također izlazila u Antofagasti, u *Jugoslavensku državu*.

⁴⁶ Program JNO bio je sadržan u »Misli vodilji«: »Srbi-Hrvati-Slovinci, zajedničkim imenom *Jugosloveni*, jedan su narod. Radi toga, oni traže oslobođenje svih Jugoslovena i ujedinjenje svih jugoslovenskih zemalja u jednu, jedinstvenu, slobodnu narodnu državu.«

Imamo podataka da je Radeljak bio velika smetnja razvitku JNO u nekim kolonijama. Tako se ogranak JNO »Banat« iz Venado Tuerta žalili Upravi JNO u Valparaisu: »Ovdje mi imamo veliku borbu, Radeljak ima veliki utisak sa svojom lukavštinom nad ovom kolonijom.« Zato traže od uprave JNO 50 primjeraka Krfske deklaracije »za propagandu jer naši ljudi misle da ćemo mi Hrvati biti serbski robovi.«⁴⁷

Zbog svega navedenog, JNO je na svaki način nastojala politički eliminirati Radeljaka, i to bilo da ga diskvalificira kao izdajicu ili da ga privuče na svoju stranu. U tom smislu Ljubo Leontić⁴⁸ predlagao je Upravi JNO: »Imam naime pri sebi pismo g. Radeljaka, napisano njegovom rukom i punim imenom potpisano, u kojem napada Austriju i one koji uz nju stoje. Bilo bi vrlo podesno sredstvo da ga se skloni na izmjenu političkog kursa ili bar na pasivno držanje prema nama. U protivnom slučaju, pismo bi se iskoristilo u odlučnoj, razumnoj sistematskoj akciji protiv njega. O tom imam smišljeni program rada.«⁴⁹ Ne znamo kakav je stav zauzela Uprava JNO prema tom prijedlogu i je li relativno pomirljivo pisanje *Jugoslavenske države*, službenog glasila JNO, čiji je Leontić bio urednik, išlo u pravcu ostvarenja te zamisli. Činjenica je da će se Leontić uskoro sresti s Radeljakom, prethodno komentirajući na stranicama *Jugoslavenske države*: »Ono što je htjeo da ostvari pravaški program, danas je ostvareno jugoslavenskim programom. Jugoslovenstvo je postalo obćenitije, no što je hrvatstvo u naše doba. Hrvatsko državno pravo je danas jedno skučeno državno pravo. Danas postoji ono veće, ono uzvišenije narodno pravo, ono koje obuhvaća cio naš narod, u jedno te isto kolo, državno narodno pravo, koje obuhvaća i Srbe i Slovence. To jest Jugoslovensko narodno pravo.«⁵⁰

Pojedinosti o susretu Leontića s Radeljakom nisu nam poznate (što je i razumljivo, budući da je sve u vezi s tim susretom držano u najstrožoj tajnosti), znamo jedino da nije uspio u svojoj misiji o čemu je obavijestio Upravu JNO: »S Radeljakom se ne može računati. On je sklizak kao zmija. Treba ga samo paralizovati.«⁵¹

Inače o situaciji i o izgledima JNO u Argentini, Leontić je izvijestio upravu JNO: »Posao je ovdje težak. Protivnička je masa razbita na troje: 1. grupa: 'Viribus Unitis' (većinom austrijanci tuđe narodnosti), 2. grupa: »Franja Josip I.« (naši austrijaci pod vodstvom konsula agenta Drinkovića u Acebalu [...] a 3. grupu sačinjavaju Radeljak, Kokić i. t. d. S vodama ovih dviju zadnjih grupa uspostavio sam osobne veze i nastojim da ih 'svedem u drugu kolotečinu'. Svakako oni su sada — razjedinjeni. Naš neuspjeh, opet će ih sajediniti.«⁵² U drugom pismu upravi JNO, Leontić govori o mogućnosti jugoslavenske propagande među našim »Austrijakima« u Argentini: »Otvorio sam već put k 'Austrijakima', bacio

⁴⁷ Pismo ogranka JNO »Banat« upravi JNO, Venado Tuerto, 1. I 1918, Arhiv JNO, 258/20.986.

⁴⁸ Ljubo Leontić je kao predstavnik Jugoslavenske nacionalističke omladine borovio među iseljenicima u Južnoj Americi i odigrao veliku ulogu u izgradnji JNO.

⁴⁹ Pismo Lj. Leontića Upravi JNO, Antofagasta, 24. II 1916, Arhiv JNO, 117/9029.

⁵⁰ *Jugoslavenska država*, 3. IX 1916.

⁵¹ Pismo Lj. Leontića Upravi JNO, Rosario, 11. IX 1916, Arhiv JNO f. 118.

⁵² Pismo Lj. Leontića Upravi JNO, Buenos Aires, 7. VI 1916, Arhiv JNO 117/9089.

mostove. Ako me ne izlemaju u zadnji čas, ne izbace iz njihove sredine prije nego ih 'otrujem' onda će biti opet sve dobro. Obasipaju me pismima, anonimnim i potpisanim, i prijete mi. Ali oni će biti bolji. Pošto se nadam da me neće baš linčovati, začu među njih.«⁵³

U isto vrijeme kad i posredstvom Leontića, Uprava JNO kontaktira s Radeljakom posredstvom Rajmunda Carlesija.⁵⁴ U Arhivu JNO nalazi se nekoliko pisama na temelju kojih se mogu donekle rekonstruirati ti kontakti.

I akcija Carlesija bila je na liniji pridobivanja Radeljaka za politiku JNO. Preobrazba Radeljaka imala je biti postepena i za nju je on imao biti nagrađen. O tome u pismu Carlesija Radeljaku od 24. srpnja 1916. stoji: »Ja sam ti donio tri sastavka u svrhu da u smislu svakog pojedinog pišeš za mjesec ili manje dana tako da već treći sastavak dolazi do nužne posljedice: prelom sa habsburškom monarhijom. Po tom prelomu imao si naravno i ti da već počneš pisati u jugoslovenskom duhu kao i mi amo.«⁵⁵ Radeljak će, međutim, tvrditi da se od njega nije zatražilo da raskine s Monarhijom. Dapače, prema njemu, riječ je bila o tome da se nacionalni problem na Slavenskom jugu riješi u sklopu Monarhije, i to na trijalističkoj osnovi. U tu svrhu on citira treću rezoluciju koja mu je posredstvom Carlesija dostavila Uprava JNO. U njoj je navodno stajalo: »Sve zemlje — izvolite tri četiri puta pročitati ovu stavku, koju ste vi meni u ime uprave uručili — (piše Radeljak Carlesiju i Baburizzi 5. kolovoza 1916) koje su danas pod habsburškom monarhijom, uključiv novoosvojene [istaknuto u izvorniku, op. Lj. A.] a u kojima obitavaju Hrvati, Srbi i Slovenci imaju se združiti tako da budu u monarhiji [istaknuto u izvorniku, op. Lj. A.] — promislite u monarhiji, ovo se nalazi u spisu od vas uručenom, što za svakoga pametna čovjeka drugim riječima znači u okviru monarhije — kao posebna grupa naprama Njemcima i Madžarima. Ovo je glavna sadržina vašeg uručenog spisa. [...]« Zaključak gornjeg navoda bio je i glasi: »Hrvati moraju svim silama braniti ovo svoje stanovište te već sada u početku najenergičnije se boriti proti svake buduće prevlasti njemačke i mađarske.«⁵⁶

No Carlesi i Radeljak osim što se ne slažu u sadržaju predanih rezolucija, ne slažu se ni u tome je li prilikom predaje rezolucija između njih sklopljen sporazum. Prvi tvrdi da jest, drugi da nije. (Radeljak: »[...] ja i vi nismo utanačili nikakav sporazum niti o tome govorili. Jedino što sam rekao da na temelju gornjeg sastavka možemo doći do zajedničkog rada.«)⁵⁷ No u narednom će pismu Radeljak ipak priznati da je do sporazuma bilo došlo. On prekorava Carlesija što ga ne poštuje i što mu se uskraćuje 25 funti koje mu je Baburizza obećao mjesečno slati kao pomoć Zajednici.⁵⁸ (Je li to trebalo da bude nadomjestak na onu svotu

⁵³ Pismo Lj. Leontića Upravi JNO, Buenos Aires, 2. IX 1916, Arhiv JNO 118/9146.

⁵⁴ Carlesi je bio tajnik JNO.

⁵⁵ Ovo pismo ne posjedujemo a citiramo ga prema citatu iz Radeljakova pisma Carlesiju i Baburizzi, Rosario 5. VIII 1916, Arhiv JNO, 254/20743.

⁵⁶ Pismo Radeljaka Carlesiju i Baburizzi, Rosario, 5. VIII 1916, Arhiv JNO, 254/20743.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Pismo Radeljaka Carlesiju, Rosario, 16. IX 1916.

koju je Radeljak navodno dobivao od austrougarskog konzulata a koju bi izgubio prešavši na stranu JNO?) Stigla je, naime, bila samo prva rata, što također može potvrđivati da je sporazum bio sklopljen pa raskinut, budući da Radeljak nije izvršio obvezu (postupanje prema instrukcijama iz rezolucija) što onda nije obvezivalo ni Upravu JNO da nastavi izvršavati svoje obveze (25 funti mjesečno).

Velika je šteta što smo o toj važnoj epizodi (?) u razvoju jugoslavenskoga iseljeničkog pokreta u Južnoj Americi obaviješteni samo iz jednog izvora. Vjerujemo da bismo cjelokupnim uvidom u taj slučaj mogli zaći u pozadinu motiva iseljeničkih političkih opredjeljenja za vrijeme prvoga svjetskog rata.

Zanimljivo je da je Radeljak u to vrijeme smatrao Baburizzu svojim političkim istomišljenikom, a bitno drugačije poteze koje je povlačio Radeljak je objašnjavao utjecajem okoline. Zbog toga je savjetovao Carlesiju: »Vami kao iskren čovjek i stari prijatelj i preporučam da budete u svemu oprezni Vi i g. Paško, a da se nedate od nikoga voditi za nos. Kad Vam ovo govorim, znak je da nešto znam. Znajte da nije sve zlato što sjak« (istaknuto u izvorniku).⁵⁹

Zanimljivo je i kako Radeljak gleda na uzroke razlaza sa JNO. U pismu Baburizzi i Carlesiju piše: »Ja znam da ste vi u duši Hrvati i danas kao što ste bili jučer, danas ste udarili drugim putem radi okolnosti u kojem se nalazi trgovački svijet, a osobito salitarni. Jedan uvaženi i čestiti rodoljub iz Antofagasta pisao mi je svojedobno ove tekstualne riječi: 'Uvjerite se g. Radeljak gg. Paško Baburica, Luis Moro⁶⁰ i Mitrović⁶¹ i danas su dobri Hrvati kao što su bili i jučer ali njihove trgovine koje imaju sa Englezima u današnjim momentima čine da se ističu u drugom pravcu jer bi inače imali i doživjeli sudbinu alemanskih oficira.'« Ni taj pokušaj približavanja Radeljaka i JNO nije uspio. Epizoda je završila tako da je Radeljak u *Zajednici* br. 377 objavio sve tri rezolucije primljene od JNO »sa popunjkom, koji se u današnjim časovima iziskavao«.

Iz dostupnih dokumenata nije nam moguće utvrditi je li to bio posljednji pokušaj pridobivanja Radeljaka. Nakon navedenog propalog pokušaja tisk JNO intenzivirao je napade na Radeljaka. No, na početku 1917. godine napadi se nešto ublažuju što, ako se stavi u kontekst s nekim napisima u *Zajednici*, može ukazivati na to su da kontakti bili eventualno obnovljeni. O tome nemamo nikakvih dokumenata. Ipak ovdje smatramo korisnim citirati članak iz *Zajednice* od 25. travnja 1917. i to kako zbog njegova sadržaja tako i zbog činjenice da ga je prenijela *Jugoslavenska domovina*, glasilo ogranka i centra JNO za južni Pacifik. To je bio jedini slučaj za vrijeme prvoga svjetskog rata da je jedno glasilo JNO prenijelo tekst iz *Zajednice* a bez namjere da ga napadne, ironizira itd. Tekst je zanimljiv i kao uvid u rezoniranje »druge strane«, tj. dijela onih

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Luis Moro bio je predsjednik Senata JNO.

⁶¹ Vjerojatno misli na Pavla Mitrovića koji je zbog zasluga u iseljeničkom pokretu bio imenovan članom Jugoslavenskog odbora u Londonu. Iz Južne Amerike u Jugoslavenski odbor bili su još kooptirani Baburizza i Moro.

naših iseljenika koji se nisu bili poistovjetili s politikom JNO. *Zajednica* je tada pisala: »Dakle i mi smo za Jugoslaviju i svom dušom Jugosloveni, ali prije svega smo Hrvati, kao što su Srbi Srbi itd. I mi smo za Jugoslaviju, ali za Jugoslaviju federativnu, po uzoru sjevero-američkih sjedinjenih država, t.j. za onu i onakvu federaciju jugoslavensku, u kojoj će Hrvat biti i ostati Hrvatom, te u svojoj kući, u svom pravu i pod svojim narodnim imenom historičkim zapovijedati, a tako Srb na svom, Bugarin i Slovenac na svom; a u tom svojem svi skupa bratovati pod zajedničkim imenom 'Jugoslavija' i pod tim imenom za vani istupati.

Mi ovakovu 'Jugoslaviju' shvaćali smo i shvaćamo, za ovakovu danas radimo i radit ćemo, pače za ovakovu federativnu 'Jugoslaviju', bratsku 'Jugoslaviju' kadri smo žrtvovati i naš život. A ovakovu Jugoslaviju shvaćao je i otac Jugoslavije neumrla biskup Josip Juraj Strossmayer, kao što shvaćaju i svi pravi Hrvati, Srbi, Bugari i Slovenci. A shvaćaju zato, jer samo ovakova Jugoslavija može biti ostvariva i može biti bratska [...].«⁶²

Rascjep koji je nastao u Hrvatskom savezu tek što je bio osnovan bio je dubok i nikad nije bio premošten. On je proizašao iz različitog pristupa rješenju hrvatskog nacionalnog pitanja. Politički putovi hrvatskih iseljenika, koji su se u jednom trenutku bili sastali, nakon kratke zajedničke etape, počeli su se naglo udaljavati. Za vrijeme rata to će se iskazivati kao žestoka borba »Jugoslavena« i »Austrijaka«. U razdoblju između svjetskih ratova »Jugoslaveni« će slijediti i podržavati vladajuće režime stare Jugoslavije dok će se dio »Austrijaka«, onih koji su bili pod utjecajem Radeljaka i *Zajednice* (pojam »Austrijak« za vrijeme prvoga svjetskog rata uvijek treba uzimati samo uvjetno, budući da ga je nametnula protivnička strana i nikad nije predstavljao grupu s jedinstvenim političkim programom, nego naprosto sve hrvatske iseljenike koji nisu prihvatili politiku JNO, tj. izrazito unitarističko-centralističku koncepciju rješenja hrvatskog pitanja) vezati uz hrvatsku opoziciju u domovini. Najveći dio ostatak će politički pasivan a cjelokupno naše iseljeničtvo u Južnoj Americi bit će podvrgnuto starenju (jer će se između ratova slabo obnavljati) uz to što će se pojačati i njegova integracija pa i asimilacija u južnoamerička društva.

⁶² Prema *Jugoslavenskoj domovini* od 20. V 1917.